

**Polarisatie tussen autochtoon Nederlandse
en islamitische jongeren:
Totstandkoming, signalering en interventie**

Rapportage t.b.v. ZonMw programma Diversiteit in het Jeugdbeleid

April 2012

Prof. Dr. Paul Vedder

Dr. Mitch van Geel

Drs. Erlijn Wenink

Wendy Zwaanswijk, MSc.

Universiteit Leiden

Faculteit der Sociale Wetenschappen

Pedagogische Wetenschappen

Interculturele Educatie en Ontwikkeling

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Theoretisch kader	5
Methode	12
Totstandkoming van polarisatie	17
Signalering van polarisatie	19
Contact als oplossing voor polarisatie?	22
Interviews	26
Conclusies	35
Referenties	37

Inleiding

Uit meerdere onderzoeken blijkt dat er de laatste jaren toenemende polarisatie optreedt tussen autochtone en islamitische Nederlanders¹ (Moors, Balogh, Van Donselaar & De Graaff, 2009). Veel autochtone Nederlanders denken negatief over moslims (Van Donselaar & Rodrigues, 2008). Ook onder veel autochtoon Nederlandse jongeren bestaat een negatief beeld over moslims (Gonzalez, Verkuyten, Weesie, & Poppe, 2008). Over de attitudes van islamitische jongeren ten opzichte van autochtoon Nederlandse jongeren is minder bekend.

In dit rapport presenteren wij de resultaten van ons onderzoek naar polarisatie tussen autochtoon Nederlandse en islamitische jongeren in Nederland. Het onderzoek is door ZonMw in het kader van het programma Diversiteit in het Jeugdbeleid gefinancierd en in 2011 uitgevoerd. Dit rapport is bedoeld voor leraren, jeugdhulpverleners en andere professionals die met adolescenten werken. Om dit rapport voor een zo breed mogelijk publiek toegankelijk te maken is ervoor gekozen het in niet-academische taal op te stellen. De informatie die wordt gepresenteerd is afkomstig uit twee Engelstalige empirische artikelen, twee Engelstalige literatuuroverzichten die gepubliceerd zijn als boekhoofdstukken en een serie interviews met jongeren en hun ouders. Tevens worden de bevindingen van een interventie tegen polarisatie op middelbare scholen gepresenteerd.

Gebaseerd op de literatuur en de data die voor dit onderzoek verzameld zijn willen we in dit rapport drie deelgebieden uitwerken:

¹ Voor gemak en duidelijkheid gebruiken we in dit artikel de term 'autochtoon Nederlands' voor mensen die van oorsprong, voor meerdere generaties, uit Nederland afkomstig zijn. We realiseren ons dat dit als onderscheid van de islamitische groep niet helemaal correct is, omdat islamitische adolescenten derde generatie migranten kunnen zijn en volgens de CBS definitie strikt gesproken ook autochtoon Nederlands. Bovendien kunnen autochtone Nederlanders ook moslim zijn. De islamitische jongeren in dit onderzoek zijn kinderen of kleinkinderen van migranten met een islamitische achtergrond.

- 1) Hoe komt polarisatie tot stand?
- 2) Hoe kan polarisatie gesignaleerd worden?
- 3) Wat kan er aan polarisatie gedaan worden?

Deze drie vragen worden behandeld aan de hand van de data die in dit onderzoek middels enquêtes op middelbare scholen verzameld zijn bij autochtoon Nederlandse en islamitische jongeren. Voor meer achtergrondinformatie, maar ook om mensen de kans te geven te reageren op het onderzoek, hebben wij met ouders en jongeren een serie interviews gehouden. De belangrijkste bevindingen uit deze interviews zijn in een apart deel van deze rapportage verwerkt. Wij hopen dat door dit rapport professionals meer grip krijgen op polarisatie en beter in staat zullen zijn polariserende jongeren te begeleiden.

Theoretisch kader

Er zijn meerdere modellen die inzicht kunnen bieden in de totstandkoming van polarisatie. Hier bespreken wij enkele modellen, mede gebaseerd op een review van Vedder en Van Geel (2012), waarbij we specifiek aandacht besteden aan de twee modellen die leidend zijn geweest voor deze studie, de integrated threat theory en de contact hypothese.

Wat is polarisatie?

Het begrip groepspolarisatie verwijst naar het verschijnsel dat meningen die besproken worden in groepen met gelijkgestemden extremer neigen te worden. Ter illustratie halen we een onderzoek aan van Moscovici en Zavalloni (1969) waarin gevonden werd dat Franse studenten die een negatieve mening hadden over Amerikanen nog negatiever over Amerikanen werden na een gezamenlijke discussie over Amerikanen. Oorspronkelijk verwijst de term polarisatie dus naar het extremer worden van meningen door een groepsproces. Ook wordt vaak het versterken van tegenstellingen als definitie gehanteerd. Versterkte tegenstellingen tussen groepen kunnen leiden tot spanningen tussen die groepen. In dit rapport zullen wij de term polarisatie gebruiken in de betekenis van een negatieve houding van autochtoon Nederlandse adolescenten jegens moslims en vice versa. Deze invulling is iets breder, omdat het eerder genoemde groepsproces niet speciaal is benoemd, maar is specifieker door de specifieke doelgroep van dit onderzoek.

Hoe komt polarisatie tot stand?

Van der Valk (2010) geeft een overzicht van kenmerken van jongeren en hun omgeving die lijken samen te hangen met het optreden van polarisatie. Zij gebruikt zelf het begrip polarisatie niet, maar spreekt over radicalisering. Ze beschrijft onder meer de behoefte aan gezelschap van gelijkgestemden bij radicaliserende jongeren. Groepsvorming met gelijkgestemden verergert vermoedelijk de radicalisering. Dit wordt bijvoorbeeld gedemonstreerd in een studie naar extreem rechtse jongeren in Nederland, waarin de meeste jongeren in deze groepen aangeven in grote mate verder geradicaliseerd te zijn na toetreding tot de groep (Demant, Wagenaar, & Van Donselaar, 2009). Gesteld kan worden dat polarisatie niet in een sociaal vacuüm plaatsvindt en dat de sociale kringen waarin jongeren verkeren invloed uitoefenen op het polarisatieproces.

Echter, ook op een meer persoonlijk vlak zijn er determinanten van polarisatie. Het rejection-identification model (Branscombe, Smith, & Harvey, 1999) stelt dat mensen die discriminatie ervaren hierop zullen reageren door zich meer te richten op de eigen groep en een meer negatieve houding te vormen over de groep die hen discrimineert. Dit sluit goed aan bij de kenmerken genoemd door Van der Valk (2010), waarin zowel de sterke groepsidentiteit als de afkeur voor andere etnische groepen worden genoemd. Hoewel meerdere studies bewijs leveren voor het rejection-identification model (Branscombe et al., 1999; Jetten, Branscombe, Schmitt, & Spears, 2001) zijn er geen studies die de waarde van dit model hebben onderzocht voor de Nederlandse context.

Onze studie is mede gebaseerd op de ‘integrated threat theory of prejudice’ (Stephan & Stephan, 2000) en de ‘intergroup contact theory’ (Allport, 1954). De integrated threat theory gaat over de totstandkoming van vooroordelen of polarisatie.

Mensen identificeren zich met groepen (bijvoorbeeld: ik ben Nederlander of ik ben moslim) en kunnen verschillende vormen van dreiging tegen hun eigen groep voelen, die veroorzaakt worden door mensen die niet bij hun groep horen. Het gaat dan om de perceptie van dreiging. Personen binnen de groep worden gedefinieerd als 'ingroup' en mensen die niet bij een groep horen worden gedefinieerd als 'outgroup'.

Autochtone Nederlanders kunnen een ingroup zijn, en daarbij de moslimbevolking in Nederland als outgroup waarnemen. Ook kan de moslimbevolking in Nederland een ingroup zijn, waarbij autochtone Nederlanders dan als outgroup kunnen worden beschouwd. Op zich is het denken in termen van in- en outgroups niet schadelijk, maar wanneer een outgroup als bedreiging van de ingroup wordt gezien kan dit leiden tot polarisatie.

Outgroups kunnen op verschillende manieren als een bedreiging worden gezien. Zo kunnen personen vooral bezig zijn met de aantasting van de economische en politieke macht van de ingroup en met bedreigingen van hun fysieke of materiële welzijn door de outgroup. Het kan gezien worden als een competitie rond schaarse bronnen (zoals huizen en werk) en de perceptie dat deze bronnen worden bedreigd door buitenstaanders (Gonzalez et al., 2008; Stephan & Stephan, 2000). Een concreet voorbeeld hiervan is de mening dat moslims in Nederland teveel geld kosten aan uitkeringen, of de angst dat moslims banen 'inpikken'. Gevoelens van dreiging kunnen ook samenhangen met groepsverschillen in waarden, normen en overtuigingen. De normen, waarden en overtuigingen van anderen kunnen worden gezien als tegengesteld aan de eigen normen en waarden, wat leidt tot de angst dat de andere cultuur de manier van leven van de ingroup zal overheersen (Gonzalez et al., 2008). Een voorbeeld is bijvoorbeeld de angst van autochtone Nederlanders voor

teveel moskeeën in het straatbeeld, of de angst van moslims dat zij gedwongen zullen worden hun religie op te geven.

Een andere vorm van dreiging is zogenaamde ‘tussengroepsangst’. Dit is het ongemak of een gevoel van onbehagen dat optreedt tijdens of in anticipatie op interactie met iemand uit een outgroup. Dit komt voort uit zorgen over negatieve uitkomsten van de interactie, zoals het worden beschaamd, afgewezen of belachelijk gemaakt door outgroup leden. Een voorbeeld is een moslim die bang is om een gesprek aan te gaan met een autochtone Nederlander, omdat verwacht wordt dat de Nederlander nare dingen gaat zeggen over de Islam. Ten slotte kunnen er negatieve, incorrecte ideeën bestaan over de outgroup als geheel, ook wel stereotypen genoemd (Stephan & Stephan, 2000). Dat zijn gedachten dat de leden van de outgroup vijandig, manipulatief, onintelligent, vies of onverantwoordelijk zijn, waardoor de leden van de ingroup voorzichtiger en meer op hun hoede zijn. Deze beelden kunnen door ouders meegegeven zijn, of bijvoorbeeld door de media. Nog voordat contact is opgetreden, en dus zonder een negatieve ervaring te hebben, kunnen mensen negatieve stereotypen over een andere groep hebben.

Een aantrekkelijk aspect van de integrated threat theory is dat meerdere processen, gevoelens en oordelen verwerkt kunnen worden. Hierdoor kan een breed beeld geschetst worden van polariserende jongeren. Naast de hiervoor beschreven verschijnselen hebben wij ook nog noties over discriminatie en vriendschappen in het model opgenomen. Het integrated threat model wordt in de huidige studie gebruikt om de polarisatie tussen autochtoon Nederlandse en islamitische jongeren te bestuderen. Een belangrijke meerwaarde van dit onderzoek is dat het beschrijft in welke mate het integrated threat model en de verschillende onderdelen ervan een weergave geven van polarisatie bij de groepen jongeren over en weer.

Hoe kan polarisatie signaleerd worden?

Het signaleren van polarisatie hangt samen met kennis over polarisatie en de totstandkoming daarvan. Los daarvan stelden wij ons de vraag of er demografische variabelen zijn die samengaan met een verhoogd risico op polarisatie. Hierbij valt te denken aan geslacht, leeftijd, religieuze achtergrond, en sociaal-economische status. Op basis van deze kenmerken alleen kan niet ingeschat worden of iemand polariseert, maar de informatie is nuttig om een meer compleet risicoprofiel te schetsen. Het voordeel van deze demografische variabelen is dat deze makkelijk te achterhalen zijn: men hoeft geen observaties te verrichten of vragenlijsten af te nemen om ze vast te stellen. Is polarisatie bijvoorbeeld vooral een jongensprobleem en komt het meer voor onder autochtoon Nederlandse of islamitische jongeren?

Wat kan er aan polarisatie worden gedaan?

Voor de aanpak van polarisatie kan zowel preventie als interventie worden gebruikt. In het huidige onderzoek kijken we naar beide, waarbij de ‘intergroup contact theory’ van Allport (1954) het uitgangspunt vormt. Volgens Allport kan contact tussen groepen vooroordelen verminderen. Contact tussen leden van verschillende etnische groepen zal volgens hem alleen resulteren in minder polarisatie wanneer aan een aantal voorwaarden is voldaan. De vier voorwaarden in deze theorie zijn: de groepen moeten een gelijke status hebben, de groepen moeten dezelfde doelen nastreven, de groepen moeten samenwerken, en er moet expliciete sociale goedkeuring met steun van de autoriteiten of de wet zijn voor het contact tussen de groepen. Pettigrew (1998) voegde als vijfde voorwaarde toe dat het contact tot vriendschap moet kunnen leiden. Deze voorwaarden vergroten de kans dat er positief contact ontstaat tussen de groepen

(Pettigrew & Tropp, 2006). Uit een meta-analyse van vele onderzoeken is gebleken dat positief interetnisch contact inderdaad samenhangt met de vermindering van polarisatie tussen etnische groepen (Pettigrew & Tropp, 2006).

Op het gebied van preventie analyseren we in dit onderzoek of heterogeniteit (etnische diversiteit, dus aanwezigheid outgroup leden) in de buurt en heterogeniteit (etnische diversiteit, dus aanwezigheid outgroup leden) in de klas verband houdt met meer onderling contact en daardoor minder polarisatie. Op het gebied van interventie onderzoeken wij een programma waarin leerlingen van een school met een overwegend autochtoon Nederlandse leerlingenpopulatie een week lang activiteiten uitvoeren met leerlingen van een school waarvan vrijwel alle leerlingen ouders hebben die zijn gemigreerd naar Nederland, en de meeste leerlingen moslim zijn. Onderzocht is of dit programma leidt tot vermindering van polarisatie.

Dit onderzoek

Voor wat betreft totstandkoming van polarisatie verwachten wij dat de vier vormen van dreiging die hiervoor zijn beschreven, samenhangen met polarisatie bij zowel autochtoon Nederlandse als islamitische adolescenten. We verwachten dat ervaringen met discriminatie samenhangen met verhoogde gevoelens van dreiging (en dus indirect met een versterkte polarisatie) in beide groepen. Verder verwachten we dat positieve contactervaringen en een multiculturele attitude samenhangen met verlaagde gevoelens van dreiging (en dus indirect met een verlaagde polarisatie).

Om te verkennen hoe polarisatie onder jongeren herkend kan worden analyseren wij een aantal demografische variabelen. We verkennen of polarisatie sterker is bij autochtoon Nederlandse of bij islamitische jongeren, we analyseren of

jongens of meisjes meer polariseren en we onderzoeken of leeftijd, schoolniveau en sociaal-economische status samenhangen met polarisatie.

Op het gebied van preventie analyseren we in hoeverre etnische diversiteit in de buurt en in de klas van een jongere samenhangen met polarisatie. Ook analyseren we de effecten van een interventie waarbij autochtoon Nederlandse en islamitische jongeren met elkaar in contact komen tijdens een activiteitenweek.

Voor achtergrondinformatie en kennisdeling zijn interviews uitgevoerd met zowel autochtoon Nederlandse als islamitische jongeren en hun ouders. In deze interviews onderzochten we hun persoonlijke ervaring met polarisatie, de mate en kwaliteit van hun contact met de ‘outgroup’ en mogelijke oorzaken voor het gebrek daaraan.

Methode

Respondenten

De deelnemersgroep aan dit onderzoek bestaat uit autochtoon Nederlandse jongeren en islamitische jongeren. De jongeren zijn benaderd via scholen, in de periode van oktober 2010 tot februari 2011. Elf scholen, verspreid door Nederland, hebben deelgenomen aan het onderzoek, met in totaal 64 klassen. Dit waren klassen met het opleidingsniveau vmbo, havo en vwo. In totaal hebben 1188 jongeren een vragenlijst ingevuld, waarvan 754 autochtoon Nederlandse jongeren en 324 jongeren met een islamitische achtergrond. Er waren 110 leerlingen met een niet-islamitische migrantenachtergrond. Deze laatste groep is verder niet meegenomen in het onderzoek. De autochtoon Nederlandse jongeren hadden een leeftijd tussen de 11 en 19 jaar oud (gemiddelde 14,4 jaar) en 51% waren meisjes. De islamitische jongeren hadden een leeftijd tussen de 12 en 19 jaar (gemiddeld 14,8) en in deze groep waren 54% meisjes.

Procedure

De verschillende scholen werden telefonisch en per email benaderd in de periode van oktober 2010 tot februari 2011. Elke leerling heeft de vragenlijst individueel, vrijwillig en anoniem ingevuld. Anonimiteit is gewaarborgd door geen naam of leerlingnummer in te laten vullen. Er waren drie versies van de vragenlijst.

Autochtone Nederlanders ontvingen een vragenlijst waarin gevraagd werd naar hun mening en attitudes tegenover moslims. Islamitische jongeren (en niet-islamitische migrantenjongeren) ontvingen een vragenlijst waarin werd gevraagd naar hun mening en attitudes tegenover autochtone Nederlanders. Verder waren de vragenlijsten

identiek. Om ervoor te zorgen dat de leerlingen de juiste vragenlijst invulden is van tevoren naar hun achtergrond gevraagd. De jongeren vulden de vragenlijst in tijdens een lesuur in hun klas. Er was altijd een docent of onderzoeker in het lokaal aanwezig om eventuele vragen te beantwoorden. In totaal duurde het invullen ongeveer 35 minuten.

Vragenlijst

Naast vragen over demografische gegevens, zoals leeftijd, geslacht, geboorteland van ouders en van de jongere zelf, godsdienst en vragen die de sociaal-economische status meten, bestond de vragenlijst uit de volgende onderdelen.

Negatieve attitudes / polarisatie

De schaal die gebruikt is om negatieve attitudes over de outgroup te meten, is ontwikkeld door Stephan en collega's (1998, 1999). Deze schaal bestaat uit twaalf vragen naar emoties die iemand kan voelen bij een outgroup. Er is aan de jongeren gevraagd om op een vijfpuntsschaal aan te geven in hoeverre zij die emoties voelden over de andere groep. De schaal loopt van 'helemaal niet' tot 'helemaal wel' en de jongeren werden bevraagd over zowel positieve als negatieve emoties: acceptatie, bewondering, afkeer, inlevingsvermogen, superioriteit, warmte, minachting, haat, respectloos, medelijden, afwijking en goedkeuring. De antwoorden op positieve emoties zijn daarna omgescoord, dus een hogere score op deze schaal betekent meer negatieve outgroup attitudes / polarisatie.

Dreiging

Dreiging is bevraagd met vragen die ook zijn ontworpen door Stephan en collega's (1999, 2000, 2002). Om erachter te komen in hoeverre de jongeren economische

bedreiging van de andere groep ervaren, is gevraagd in welke mate ze het eens zijn met een twaalfstal stellingen, op een vijfpuntsschaal van 'helemaal mee oneens' tot 'helemaal mee eens'. Voor de Nederlandse jongeren waren dat stellingen zoals 'Moslims bekleden te veel belangrijke posities in dit land' en 'Er wordt teveel geld uitgegeven aan uitkeringen voor moslims'. Voor de islamitische jongeren betrof het dezelfde stellingen, met als enige verschil de verwijzing naar de outgroup: in plaats van 'moslims' stond er 'autochtone Nederlanders'. Een hogere score op deze schaal betekent meer ervaren economische dreiging.

Daarnaast gingen vijf stellingen over fysieke dreiging. Door de jongeren zijn deze stellingen beoordeeld op een vijfpuntsschaal van 'helemaal mee oneens' tot 'helemaal mee eens'. Een voorbeeld van een stelling is: 'Moslims dragen bij aan de toename van criminaliteit'. Voor islamitische jongeren is 'moslims' vervangen voor 'autochtone Nederlanders'. Een hogere score op deze schaal betekent meer ervaren fysieke dreiging van de outgroup.

Een meer symbolische dreiging is bevraagd met stellingen over hoe bedreigd jongeren zich voelen met betrekking tot hun normen en waarden, zoals 'autochtone Nederlanders en moslims in Nederland hebben erg verschillende waarden' en 'Moslims hechten niet zoveel waarde aan de Nederlandse cultuur' (of andersom). Ook deze stellingen zijn oorspronkelijk ontwikkeld door Stephan en collega's (1999, 2000, 2002). De schaal bevat elf stellingen en de eerder beschreven vijfpuntsschaal. Een hogere score op deze schaal betekent meer ervaren symbolische dreiging.

Tussengroepsangst

De schaal waarmee tussengroepsangst is gemeten, is ook ontworpen door Stephan en Stephan (1985). Deze schaal bevat elf emoties, waarbij de jongeren gevraagd werd

aan te geven hoe ze zich voelen wanneer ze met een lid van de outgroup praten op een vijfpuntsschaal van ‘helemaal niet’ tot ‘helemaal wel’. De schaal bevatte de emoties ongerust, aardig, onzeker, op mijn gemak, bezorgd, vertrouwelijk, bedreigd, zeker, ongemakkelijk, veilig, angstig en rustig. Positieve emoties zijn omgescoord, waardoor een hogere score op deze schaal meer gevoelens van tussengroepsangst betekent.

Negatieve stereotypering

Negatieve stereotypes zijn gemeten met een schaal die is ontwikkeld door Kirby en Gardner (1973). Aan de jongeren is gevraagd om aan te geven in hoeverre zij denken dat bepaalde kenmerken leden van de outgroup karakteriseren op een vijfpuntsschaal van ‘helemaal niet’ tot ‘helemaal wel’. Het betrof de kenmerken agressief, oneerlijk, intelligent, vriendelijk, arrogant, aardig, hebzuchtig en minderwaardig. Ook hier zijn positieve kenmerken omgescoord, waardoor een hogere score op deze schaal betekent dat de jongere meer negatieve stereotypen heeft over de andere groep.

Contact

De mate van contact die jongeren hebben met leden van de andere groep is gemeten met vragen die zijn ontwikkeld door Gonzalez en collega's (2008). Het gaat vragen als ‘Ik ga met moslims om op school’ voor autochtoon Nederlandse jongeren (en andersom). Deze vragen zijn beantwoord op een vijfpuntsschaal van ‘helemaal niet’ tot ‘helemaal wel’. Een hogere score op deze schaal betekent dat de jongere meer contact heeft met de outgroup.

Negatieve ervaringen

Negatieve ervaringen met de outgroup zijn gemeten met dertien stellingen (afkomstig van Stephan et al., 2001) over ervaringen die jongeren met de outgroup hebben gehad. Deze stellingen zijn beantwoord op een vierpuntsschaal die loopt van ‘nooit’ tot ‘vaak’. Er zijn zowel positieve stellingen, zoals ‘Ik ben vriendelijk behandeld’, als negatieve stellingen, zoals ‘Ik ben beledigd’, gebruikt. Antwoorden op positieve stellingen zijn omgescoord, zodat een hogere score op deze schaal meer negatieve ervaringen met de outgroup reflecteert.

Multiculturalisme

De multiculturele ideologie schaal van Berry en Kalin (1995) is gebruikt om te meten in hoeverre de jongeren multiculturalisme in Nederland steunen. Het gaat om tien stellingen waarop de jongeren op een vijf puntsschaal van ‘helemaal niet’ tot ‘helemaal goed’ aan moesten geven in hoeverre ze het ermee eens zijn. Het betrof stellingen die multiculturalisme ondersteunen, zoals ‘Het is goed voor een land als er veel mensen met verschillende culturen wonen’, maar ook stellingen tegen multiculturalisme, zoals ‘Mensen die in Nederland komen wonen, moeten hun gedrag aanpassen aan dat van Nederlanders’. Reacties op negatieve stellingen zijn omgescoord, waardoor een hogere score op deze schaal meer steun voor multiculturalisme in Nederland inhoudt.

Vriendschappen

Aan de jongeren is gevraagd om aan te geven hoeveel autochtoon Nederlandse vrienden en hoeveel islamitische vrienden ze hebben, van ‘0’ tot ‘meer dan 6’.

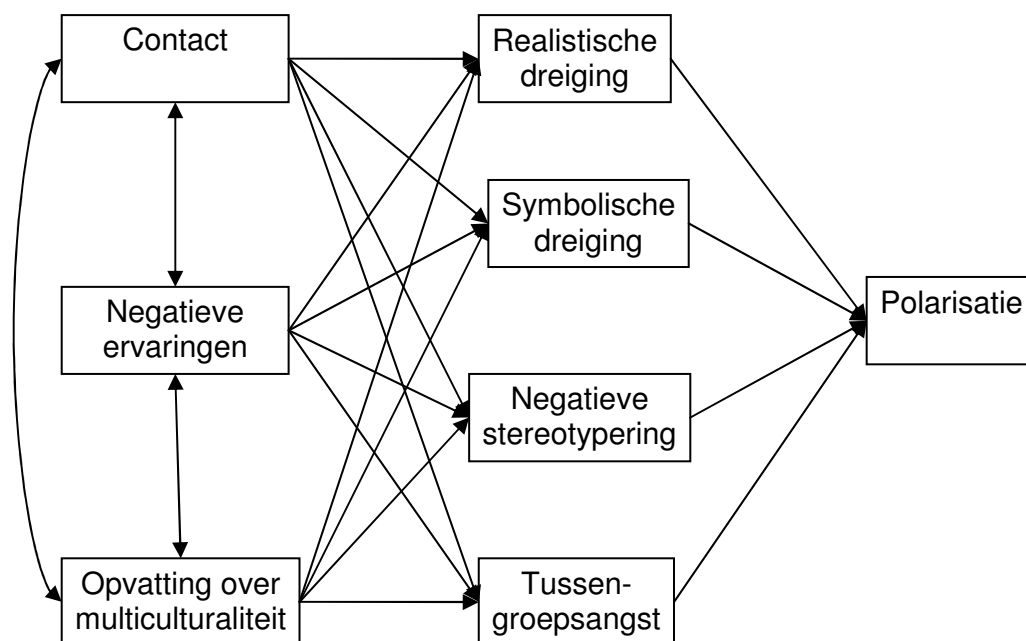
Totstandkoming van polarisatie

Uit ons onderzoek zijn verschillende factoren die tot polarisatie leiden naar voren gekomen. Het model dat in figuur 1 is afgebeeld is uitgangspunt geweest voor de huidige studie. Zoals eerder beschreven is het gebaseerd op de integrated threat theory. Een belangrijk resultaat van dit deel van het onderzoek is dat zowel bij de autochtoon Nederlandse steekproef als bij de islamitische steekproef de verbanden tussen de beschreven factoren inderdaad volgens het model lopen. Dit betekent dat de integrated threat theory een goede manier is om polarisatie te beschrijven bij zowel meerderheidsgroepen als minderheidsgroepen.

Voor dit rapport is het echter belangrijker te benadrukken dat gevoelens van (economische en symbolische) dreiging, negatieve stereotypering en tussengroepsangst leiden tot meer polarisatie onder de jongeren. Deze factoren, die dus zeer belangrijk zijn bij de totstandkoming van polarisatie worden beïnvloed door de mate van contact, negatieve ervaringen en opvatting over multiculturalisme. Om preciezer te zijn verminderen meer contact met de andere groep en meer steun voor multiculturalisme de factoren (dreiging, negatieve stereotypering en tussengroepsangst) en vermeerderen negatieve ervaringen met de andere groep deze factoren. In de islamitische steekproef leken multiculturalisme en symbolische dreiging overigens een iets uitzonderlijke rol te spelen, maar dat voert in dit verband te ver op dieper op in te gaan. Voor meer informatie over dit deel van het onderzoek verwijzen wij naar ons artikel ‘Explaining prejudice between native Dutch and Muslim youth in The Netherlands’.

Wat hier verder wel belangrijk is te vermelden is het feit dat in beide groepen tussengroepsangst de belangrijkste voorspeller voor polarisatie bleek te zijn en dat

negatieve ervaringen in beide groepen de belangrijkste voorspeller was voor dreiging, negatieve stereotypering en tussengroepsangst (en daarmee dus voor polarisatie). Dit is een belangrijk gegeven voor zowel de signalering als de preventie van polarisatie: polariserende jongeren rapporteren relatief vaak negatieve ervaringen met de andere groep. Hoewel ontegenzeggelijk een heel grote opgave, vermindering van onderlinge negatieve ervaringen lijkt polarisatie te kunnen tegengaan. Verkuyten en Thijs (2002) toonden aan dat leraren die consistent optreden tegen discriminatie in het klaslokaal ervaringen met discriminatie kunnen doen verminderen. Ook in andere contexten zou het raadzaam zijn na te denken over mogelijkheden om nare incidenten die negatieve ervaringen veroorzaken tussen autochtoon Nederlandse jongeren en islamitische jongeren zoveel mogelijk te beperken.

Figuur 1: model van de integrated threat theory zoals getoetst in deze studie

Signalering van polarisatie

Over het algemeen is er consensus dat er in het geval van polarisatie of radicalisering het best zo snel mogelijk kan worden opgetreden (Demant, Wagenaar, & Van Donselaar, 2009). Daarom is er in dit onderzoek nagegaan of er demografische kenmerken zijn die samenhangen met polarisatie. Deze kennis kan namelijk mogelijk nuttig zijn voor een aanzet tot betere signalering van polariserende jongeren en preventie van polarisatie onder jongeren.

Uit onze analyses blijkt dat er meer autochtoon Nederlandse jongeren zijn die polariseren dan islamitische jongeren. In andere woorden, autochtoon Nederlandse jongeren denken negatiever over islamitische jongeren dan andersom; 30 procent van de autochtoon Nederlandse jongeren en 10 procent van de islamitische jongeren rapporteerde een negatieve attitude over de andere groep. In tabel 1 is te zien dat ook gevoelens van dreiging, negatieve stereotypering en tussengroepsangst over het algemeen het heftigst zijn bij de autochtoon Nederlandse jongeren. Mogelijke verklaring hiervoor zouden de populariteit van Wilders en de negatieve beeldvorming in de media over islamitische jongeren (Shadid, 2005) kunnen zijn.

Een andere mogelijke verklaring ligt in het feit dat puur statistisch gezien het voor islamitische jongeren makkelijker is om contactervaringen te hebben met autochtoon Nederlandse jongeren dan andersom. Dit is ook vastgesteld in ons onderzoek; islamitische jongeren rapporteren meer outgroup contact. Het is waarschijnlijk dat de meeste islamitische jongeren wel een autochtoon Nederlandse docent, voetbalcoach, buurman of dergelijke kennen om al te negatieve beeldvorming te nuanceren en voorkomen. Andersom geldt dit veel minder, simpelweg door de bevolkingsopbouw.

Conform eerder onderzoek vonden wij dat bij beide groepen jongens vaker polariseren dan meisjes. Een verklaring hiervoor kan zijn dat de zogenoemde autoritaire persoonlijkheidskenmerken (geloof in leiderschap, gehoorzaamheid, en hardheid) vaker bij jongens aanwezig zijn dan bij meisjes en sterk samenhangen met polarisatie. Het verband tussen geslacht en polarisatie had een middelmatige effectgrootte, waardoor we er inderdaad van uit kunnen gaan dat polarisatie meer een jongensprobleem is.

De samenhang tussen leeftijd en polarisatie was minder duidelijk. Alleen bij de autochtoon Nederlandse steekproef bleek polarisatie enigszins te correleren met leeftijd. In die groep waren oudere jongeren doorgaans meer gepolariseerd dan ‘jongere jongeren’. In sommig ander onderzoek is ook een verband tussen leeftijd en vooroordelen over andere groepen gevonden (Rutland, 1999), maar de richting daarvan is niet eenduidig. Uit onderzoek van White et al. (2009) bleek bijvoorbeeld juist dat oudere jongeren minder vooroordelen zouden hebben. Het huidige resultaat zou daarom verder onderzocht moeten worden om duidelijkere uitspraken over te kunnen doen.

Wij vonden in deze studie geen samenhang tussen polarisatie en sociaal-economische status. Er is vaker gesteld dat onder mensen met een lage sociaal-economische status het gevoel van concurrentie met migranten om banen het grootst is, en dat daardoor bij hen een grotere polarisatie waar te nemen zou zijn. Mogelijk is het effect niet gevonden omdat de data onder jongeren zijn verzameld en het niet aannemelijk is die een sterke concurrentie om banen ervaren. Opgemerkt dient te worden dat onder de jongeren wel degelijk gevoelens van economische dreiging zijn aangetoond. Hoe dan ook blijkt sociaal-economische status geen voorspellende waarde te hebben voor polarisatie onder jongeren.

Uit het onderzoek bleken redelijk grote verschillen in polarisatie tussen de middelbare scholen onderling. Op sommige scholen polariseerden jongeren sterker dan op andere scholen. Maar het opleidingsniveau (VMBO, HAVO of VWO) bleek niet samen te hangen met de mate van polarisatie. Polarisatie tussen de groepen jongeren lijkt dus evenveel voor te komen op het VMBO als op het HAVO en VWO.

Tabel 1

Gemiddelde scores voor de autochtoon Nederlandse en islamitische en adolescenten

	autochtoon		islamitisch	
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>
Polarisatie	2.61	.76	2.27	.67
Economische/fysieke dreiging	2.87	.85	2.91	.81
Symbolische dreiging	3.47	.82	3.57	.77
Tussengroepsangst	2.53	.79	1.99	.66
Negatieve stereotypering	3.02	.84	2.64	.72
Contact	2.76	1.21	3.46	1.19
Negatieve ervaringen	2.10	.72	1.81	.60
Opvatting over multiculturaliteit	2.80	.79	3.87	.66

Contact als oplossing voor polarisatie?

Contact tussen groepen wordt doorgaans gezien als één van de belangrijkste manieren om de relatie tussen die groepen te verbeteren. De waarde van de contacthypothese die Allport al in 1954 opstelde, is in meerdere onderzoeken vastgesteld (zie Pettigrew & Tropp, 2006) en is een inspiratiebron geweest voor effectieve interventies tegen polarisatie (zie Pettigrew & Tropp, 2006; Paluck & Green, 2009).

Preventie

Kan polarisatie voorkomen worden door buurten en klaslokalen gemengd samen te stellen? Uit onze data blijkt dat er tussen buurten, scholen en klassen significante verschillen zitten in de mate van polarisatie: in sommige wordt gemiddeld hoger gescoord op polarisatie dan in andere. We hebben onderzocht of polarisatie samenhangt met de etnische diversiteit in een buurt of school (en daardoor klas). Deze hypothese was geïnspireerd door de contacthypothese. Daar waar geen mogelijkheden zijn om positieve contacten te leggen zal men waarschijnlijk een sterkere mate van polarisatie ervaren.

Echter, deze hypothese bleek in ons onderzoek niet bevestigd te worden. De etnische diversiteit van de buurt waarin adolescenten wonen hing niet samen met de mate van hun polarisatie. Op school was dit verband er alleen bij de autochtoon Nederlandse jongeren, maar niet sterk. Bij islamitische jongeren bleek een meer gemengde school wel voor meer kwantiteit van contact met autochtoon Nederlandse jongeren te zorgen, maar vervolgens niet tot meer vriendschap te leiden. Bovendien leken islamitische jongeren als ze wel autochtoon Nederlandse vrienden hadden, dit positieve contact niet naar de groep als geheel te generaliseren. Meer details hierover

zijn te vinden in ons artikel 'Prejudice reduction by intergroup contact in classroom and neighbourhood: Opportunity, quantity and quality.

Hoewel er dus duidelijk verschillen zijn in de mate waarin polarisatie in bepaalde context optreedt, valt dit niet te voorspellen vanuit de etnische diversiteit van deze context. Zowel in dit deel van ons onderzoek als in het eerder beschreven deel over de totstandkoming van polarisatie vonden wij dat daadwerkelijk contact met de andere groep leidt tot vermindering van polarisatie (via vorming van vriendschappen of via vermindering van gevoelens van dreiging, negatieve stereotypering en tussengroepsangst). Dit ondersteunt de contacthypothese dus wel, maar ons onderzoek toont ook aan dat de aanwezigheid van de ander niet per se tot daadwerkelijk contact leidt, laat staan tot positief contact.

Het daadwerkelijk bewerkstelligen van positieve contacten kan moeilijk zijn. Zelfs wanneer adolescenten in een klaslokaal worden samengebracht kan er in sterke mate sprake zijn van segregatie (de islamitische leerlingen trekken vooral op met andere islamitische leerlingen, en de autochtoon Nederlandse leerlingen vooral met elkaar). Daarnaast is er in een etnisch gemengde klas een groter risico dat leerlingen negatieve ervaringen opdoen met de andere groep, zoals gevoelens van discriminatie. Ook het etnisch mengen van buurten is geen garantie voor succes. Mensen in een buurt hebben niet per se contact met elkaar, en een snelle toename van migranten in een buurt kan zelfs leiden tot een toename van gevoelens van angst en polarisatie (Coenders, 2001).

Is een gemengde samenstelling van klassen en buurten dan onzinnig? Het is in elk geval onvoldoende bij groepen die al een sterke mate van polarisatie ervaren. Er is dus meer voor nodig. Door het inzetten van extra middelen kan 'mengen' mogelijk wel polarisatie verminderen. Op klassikaal niveau worden bijvoorbeeld goede

resultaten gerapporteerd over de zogenaamde jigsaw methode (Aronson & Patnoe, 1997; Stephan & Stephan, 2001). Volgens deze methode worden leerlingen van een ingroup en een outgroup binnen de klas in kleinere gemengde groepjes ingedeeld. Deze groepjes worden vervolgens via taakafhankelijkheid ‘gedwongen’ tot intensieve samenwerking. Taakafhankelijkheid betekent dat de ene leerling zijn of haar eigen werk niet kan afronden zonder kennis te hebben van de taak en taakoplossing van de ander. Deze jigsaw methode voldoet in sterke mate aan de voorwaarden die binnen de contacthypothese zijn gesteld, en is binnen het klaslokaal relatief eenvoudig toe te passen (zie voor meer informatie Aronson & Patnoe, 1997).

Interventie

Binnen het kader van dit onderzoek hebben we gekeken naar de effectiviteit van een interventie waarbij leerlingen van een school met vrijwel alleen autochtoon Nederlandse leerlingen en een school met een hoog percentage islamitische leerlingen een week zijn samengebracht. In deze interventie werden groepen gemaakt die uit leerlingen van beide scholen bestonden. Deze groepen voerden vervolgens samen een week lang allerlei activiteiten uit. Wij hebben een voor- en een nameting uitgevoerd om te analyseren of polarisatie en gevoelens van dreiging na de interventie lager zouden zijn. Het bleek deze gevoelens niet te hebben verminderd, waardoor wij concluderen dat deze interventie niet effectief was. Uit een evaluatie van de interventie met de leerlingen bleek dat zelfs binnen de kleine groepen segregatie optrad, en dat van echt positief contact weinig sprake was. Dit onderstreept het belang van de vijfde voorwaarde die volgens Pettigrew (1998) aan de contacthypothese moet worden toegevoegd, namelijk dat contactsituaties zodanig moeten zijn dat ze redelijkerwijs kunnen leiden tot vriendschap. Meer oppervlakkige vormen van contact

lijken niet te leiden tot een vermindering van polarisatie. Voor meer informatie over de evaluatie van de onderzochte interventie verwijzen wij naar onze aparte rapportage daarover.

Interventies waarbij leerlingen uit verschillende groepen worden samengebracht kunnen wel degelijk positieve resultaten behalen (Paluck & Green, 2009). Echter, het is dan belangrijk dat in hoge mate wordt voldaan aan de voorwaarden die de contacthypothese stelt. Uit de evaluatie van de interventie die door ons is uitgevoerd blijkt dat samen koken een veelbelovend aanknopingspunt is. Daar waar ze samen koken rapporteren leerlingen dat ze daadwerkelijk samenwerken, communiceren en plezier hebben. In een vervolgonderzoek zou een interventie waarbij autochtoon Nederlandse en islamitische leerlingen onder begeleiding samen koken op effectiviteit getoetst kunnen worden.

Interviews

In het kader van het Polarisatieonderzoek zijn interviews gehouden met ouders van islamitische jongeren, ouders van autochtoon Nederlandse jongeren en met de betreffende jongeren zelf. Mede op basis van suggesties van de reviewers en het ZonMw panel was besloten ouders bij het onderzoek te betrekken.

Doel interviews

Het doel van deze interviews was tweeledig. Enerzijds was de bedoeling om islamitische en autochtoon Nederlandse ouders en jongeren te informeren over de bevindingen van het Polarisatieonderzoek. In die zin moet de participatie van deze ouders en jongeren aan het onderzoek gezien worden als een vorm van kennisvalorisatie. De door ons onder jongeren op middelbare scholen verzamelde informatie is gedeeld en verspreid. Bij elk interview kwamen een korte samenvatting en enkele cijfers over de resultaten van het Polarisatieonderzoek aan de orde en jongeren en hun ouders zijn uitgenodigd daarop te reflecteren. Deze informatie (die op dit punt in deze rapportage niet herhaald zal worden) is ook bij de participanten achtergelaten met de vraag dit aan geïnteresseerden door te geven. Zo was één van de Turkse vrouwen vrijwilligster bij de politie en heeft zij toegezegd de informatie naar haar werk mee te nemen en het er met collega's over te hebben. Ditzelfde gold voor een autochtone man die in het onderwijs werkte. Één van de Marokkaanse vrouwen werkte bij een buurthuis waar zij cursussen en samenkomsten organiseert voor geïsoleerde Marokkaanse vrouwen. Zij wist dat deze vrouwen kinderen hebben in de betreffende leeftijdscategorie en heeft toegezegd de informatie te verspreiden en het

onderwerp daar onder de aandacht te brengen door er een groepsgesprek over te organiseren.

Anderzijds was het doel van de interviews het verkrijgen van inzicht in de rol van ouders bij de relaties van jongeren met leden van andere etnisch-culturele groepen en de intergenerationele overdracht rond vooroordelen en relatievorming van jongeren. Daarom is aan ouders gevraagd wat zij vinden van de mogelijke oordelen over andere etnisch-culturele groepen van hun kinderen en of en hoe zij daarop (zouden willen) sturen. Ook is bij alle participanten de eigen attitude ten opzichte van de 'outgroup' (dus autochtone Nederlanders bij moslims en moslims bij autochtone Nederlanders) gemeten met een korte vragenlijst. Verder is uitgebreid gevraagd naar de hoeveelheid en soorten contacten met de 'eigen groep' en 'andere groep' en het gevoel daarover, naar mogelijke ervaringen met spanningen tussen de groepen en naar een vergelijking van eigen bevindingen met de voorgelegde bevindingen uit het Polarisatieonderzoek. Ook is er gevraagd naar ideeën voor mogelijke toekomstige interventies om autochtone en islamitische jongeren dichter bij elkaar te brengen.

Methode interviews

In augustus 2011 is begonnen met het werven van participanten. De scholen waar de vragenlijsten voor het Polarisatieonderzoek waren afgenomen waren helaas, maar om begrijpelijke redenen niet bereid mee te werken aan het benaderen van ouders van leerlingen. Via buurthuizen en culturele centra is geprobeerd participanten te werven, maar mensen bleken erg terughoudend om toestemming te geven over dit onderwerp geïnterviewd te worden. Daarom is ervoor gekozen om te werk te gaan via de sneeuwbalmethode, waarbij begonnen is met collega's, studenten van de afdeling Orthopedagogiek en kennissen, die een bekende benaderden, die vervolgens weer een

bekende benaderde, zodat via via verder werd geworven. Op deze manier zijn er deelnemers gevonden die ons geheel onbekend waren, maar wel door een voor hen vertrouwd persoon waren gevraagd om mee te werken.

In totaal zijn er achttien interviews afgenomen in december 2011. Dit betrof negen ouders en negen jongeren, steeds in combinaties van één ouder en één van hun kinderen, maar de interviews zijn altijd apart afgenomen. Zes (dus steeds drie ‘ouder/jongere paren’) waren van Marokkaanse afkomst, zes waren van Turkse afkomst en zes waren autochtone Nederlanders. De geïnterviewde ouders waren tussen de 37 en 60 jaar oud en overwegend vrouw. Er deden slechts twee mannelijke (autochtone) participanten mee. Onder de jongeren liep de leeftijd uiteen van 12 tot en met 18 jaar en waren er vier meisjes en vijf jongens. De Marokkaanse en Turkse deelnemers waren allemaal moslim en de jongeren waren tweedegeneratie migranten, zelf in Nederland geboren. De participanten waren woonachtig in Amsterdam, Haarlem, Den Haag, Rotterdam, Dordrecht en Hellevoetsluis, in postcodegebieden met overwegend lage inkomens. Deze deelnemers blijven in deze rapportage uiteraard anoniem. De interviews zijn opgenomen met een memorecorder, maar de deelnemers hebben helaas geen toestemming gegeven om transcripten van de interviews te verspreiden.

De interviews zijn bij deelnemers thuis afgenomen en namen ongeveer drie tot vijf kwartier in beslag. Soms is een aparte afspraak gemaakt met de ouder en de jongeren en soms zijn de afspraken gecombineerd. In dit laatste geval zijn de interviews wel apart, in een andere kamer afgenomen om wederzijdse beïnvloeding te voorkomen. De interviews zijn allemaal door dezelfde, vrouwelijke autochtoon Nederlandse interviewer afgenomen. Vanwege de samenstelling van ons onderzoeksteam was het helaas niet mogelijk om ook een islamitische onderzoeker in

te zetten. Er is uitgebreid benadrukt dat deelnemers hun mening in alle vrijheid en geheel anoniem konden uiten. Bovendien zorgde de methode van werving voor een gevoel van vertrouwdsheid en is tijdens de huisbezoeken zoveel mogelijk geprobeerd om een plezierige, open sfeer te creëren. Bij twee islamitische vrouwen waren er kleine taalproblemen en is er af en toe de hulp van een ander kind of huisgenoot ingeroepen om dingen te vertalen. Alle participanten ontvingen een vergoeding in de vorm van een VVV irische cheque.

Bevindingen interviews

Wat opviel bij de interviews was ten eerste dat zowel ouders als jongeren zich sterk leken te identificeren op basis van hun etniciteit, meer dan op basis van geloof. De politiek correcte benamingen van de interviewer werden vaak niet begrepen: “Hoe bedoel je Turkse Nederlanders, gewoon Turken, toch?”. Veel huiskamers van islamitische participanten waren traditioneel ingericht, in sommige hingen ingelijste koranteksten aan de muur en in één slaapkamer van een jongen hing een Turkse vlag. Van elke vriend van de betreffende jongere was bij zowel ouder als jongere zelf de exacte afkomst bekend. Een Marokkaanse vrouw zei over haar zoon: “die vriend waar hij nu mee buiten is is half Pakistaans, half Surinaams”. Een Turkse vrouw zei dat haar dochter vooral met buitenlanders omging en dat ze dat wist door de buitenlandse namen die ze haar hoorde noemen. Toen de interviewer om verduidelijking vroeg bleek dit om Nederlandse namen te gaan. De participanten van Marokkaanse afkomst noemden zichzelf Marokkanen en die van Turkse afkomst Turken. Uit deze sterke etnisch identificatie blijkt dat migranten zichzelf nadrukkelijk als leden van hun afzonderlijke etnische groep zien, en niet als één groep al dan niet islamitische migranten, tegenover de groep autochtone Nederlanders.

Maar belangrijker, uit de interviews bleek dat geen van de participanten een negatieve attitude tegenover ‘de outgroup’ had. Over het algemeen waren de islamitische deelnemers positief tot zeer positief over autochtone Nederlanders en waren de autochtone participanten neutraal tot positief over moslims. Dit kan door een neiging tot sociaal wenselijke antwoorden komen, maar ook de schaal die attitude meet in de vragenlijst is op die manier door de participanten ingevuld. Opvallend was dat zowel ouders als jongeren zelf wanneer ze geconfronteerd werden met de resultaten van het Polarisatieonderzoek, aangaven dat dat waarschijnlijk speelde bij andere mensen, in andere steden, of binnen hun stad in andere buurten, of op andere scholen. Spanningen tussen de groepen kenden zij van televisie en zij ontkenden het bestaan ervan niet, maar bleken er zelf geen enkele ervaring mee te hebben. Slechts één Marokkaanse vrouw kende iemand die een vervelende ervaring met discriminatie had gehad, maar zei erbij: “Ik ben nooit vervelend behandeld, want ik ben heel open, sommige andere Marokkanen vragen er ook om”.

Ondanks de neutrale tot zeer positieve attitudes van alle participanten, bleek uit de interviews duidelijk dat er meer contact was met leden van de eigen groep. Veel jongeren gaven in eerste instantie aan contacten te hebben met iedereen en bleken pas na doorvragen toch betekenisvolle relaties met name met leden van de eigen groep aan te gaan. Wel gaven alle geïnterviewden aan dat iedereen gelijk is en dat afkomst er niet toe doet. Een Marokkaans meisje gaf aan wel contact te hebben met autochtoon Nederlandse leeftijdsgenoten, maar alleen maar Marokkaanse vriendinnen te hebben. Op de vraag of dat dan toeval was zei zij: “Nee, Marokkaanse meisjes denken hetzelfde, ik ben dan meer op m’n gemak”, maar ook: “Iedereen is hetzelfde, het maakt niet uit waar iemand vandaan komt”. Een autochtoon meisje gaf aan dat op school autochtone Nederlanders en moslims in de kantine vaak apart van elkaar gaan

zitten. Bij veel islamitische jongeren leken vrienden uit de buurt belangrijker dan vrienden op school. Dit is in overeenstemming met de eerder beschreven resultaten uit ons onderzoek met vragenlijsten. Een Turkse jongen zei: “Eigenlijk zijn mijn neven mijn vrienden.” Een Marokkaanse jongen met vrienden van allerlei afkomst, ook autochtone vrienden, zei: “Maar sommige dingen bespreek je liever met andere moslims, die begrijpen beter hoe het thuis is, dat het streng is”.

Ook ouders bleken vaak voornamelijk contacten te hebben met mensen van hun eigen etnische groep, in de eerste plaats familie, maar ook burens en vrienden, omdat dat makkelijker was. Islamitische ouders gaven aan wel autochtone Nederlanders te kennen, maar meer oppervlakkig. Ze leken wel behoefte te hebben aan meer contact met hen. Autochtoon Nederlandse ouders gaven aan nauwelijks in contact te komen met moslims en wekten de indruk dat ook niet te willen. Dit al dan niet vermeende gebrek aan mogelijkheid tot contact met de andere groep kwam echter ook onder jongeren voor. Een Marokkaanse jongen met vooral contacten met jongeren uit andere migrantengroepen zat op een ‘hele zwarte’ school en zei: “Zelfs mijn leraar Nederlands is een Marokkaan”. Vaak was het zo dat vriendschappen al op de basisschool waren gevormd en dat de basisschool minder gemengd was dan de middelbare school. Zo moest een Turks meisje wennen aan het feit dat ze op de middelbare school niet meer in het Turks kon praten met alle klasgenoten: “In het begin vergiste ik me, vroeg ik even snel in het Turks of ik een pen mocht lenen en begrepen ze het niet.”

Verder bleek dat de islamitische ouders wel graag wilden dat hun kinderen contact hadden met autochtoon Nederlandse jongeren en hen daarin ook probeerden te stimuleren. De jongeren zelf leken er wat neutraler tegenover te staan en waren vaak van mening “dat het toch niet uitmaakte met wie je omging”. Het leek erop dat

islamitische ouders omgang met autochtone Nederlanders voor hun kinderen als iets positiefs, nastrevenswaardigs zagen, bijna als teken van stijging op de sociale ladder. Sommige islamitische ouders gaven aan liever in een buurt te willen wonen met meer autochtone Nederlanders, maar dat dat financieel niet haalbaar was. Ook stuurden zij hun kinderen liever naar een 'witte school', ook al was die verder weg. Een Turkse vrouw vertelde dat haar zoon op een 'witte', Christelijke school zat, omdat dat beter voor hem zou zijn. Ook andere islamitische ouders zouden liever willen dat hun kind naar een meer gemengde of 'wittere' school zou gaan, maar soms was dit vanwege het schoolniveau van hun kind niet mogelijk. Wel gaven zij aan dat zij liever niet wilden dat hun kind verkering zou krijgen of zou trouwen met een autochtone Nederlander, of diegene zou zich moeten bekeren. Zij willen graag dat eventuele kleinkinderen moslim zijn.

Autochtoon Nederlandse ouders leken hun kinderen niet te stimuleren tot meer contact met de andere groep, maar dit ook niet per se af te raden. Wel benadrukten zij dat ze vonden dat moslims zich meer zouden moeten aanpassen, onder andere qua taal, en leken zij van mening te zijn dat de oorzaak van het gebrek aan contact bij moslims ligt. Bij het vooruitzicht aan mogelijke verkering of een mogelijk huwelijk met een moslim waren autochtoon Nederlandse ouders bang dat hun kind bepaalde vrijheden zou verliezen.

Het imago van Marokkanen bleek slecht te zijn onder alle geïnterviewde ouders, zelfs als die zelf van Marokkaanse afkomst waren. Een Turkse vrouw had haar zoon nadrukkelijk verboden met Marokkanen om te gaan. Een Marokkaanse vrouw zei dat haar man niet wilde dat er andere Marokkaanse kinderen over de vloer kwamen. Autochtoon Nederlandse ouders waren hier minder expliciet over. De geïnterviewde jongeren zelf stonden hier heel neutraal tegenover.

Wat verder opviel was dat er weinig tot geen beïnvloeding leek plaats te vinden van ouders naar kinderen. Jongeren leken hun eigen gang te gaan. Belangrijk in dit verband is dat het beeld dat ouders hadden van de contacten van hun kind vaak niet overeen bleek te komen met wat de jongeren zelf aangaven. Zo dacht een Marokkaanse vrouw dat haar dochter veel meer omging met autochtoon Nederlandse leeftijdsgenoten dan het geval was. Een autochtoon Nederlands meisje bleek de mening van haar vader over moslims sterk te bekritisieren. De geïnterviewde ouders leken zelf wel te denken dat ze invloed hadden en dat in het algemeen veel gedrag van jongeren toe te schrijven is aan de invloed van ouders. Op het gebied van interculturele relaties van jongeren zijn hiervoor in de interviews echter geen aanwijzingen gevonden.

Uiteraard zijn de resultaten van deze interviews niet representatief en kunnen er geen conclusies over mogelijke verschillen tussen islamitische en autochtoon Nederlandse jongeren worden getrokken. Uit de interviews kwam wel naar voren dat autochtone Nederlandse jongens een rustiger karakter zouden hebben dan islamitische jongens. Zij zouden minder stoer zijn en daarom liever met elkaar om willen gaan. Dat leek ook andersom te gelden. Een Turkse jongen zei alleen met autochtoon Nederlandse jongens om te gaan als die ook heel stoer waren en zich binnen een groep met een meerderheid van Turken en Marokkanen aan hun stoere gedrag aanpasten. Maar dat leek een uitzondering te zijn. De interviews gaven aanwijzingen dat autochtoon Nederlandse jongens na school vooral dingen met elkaar ondernemen en ook bij elkaar thuis over de vloer komen. Dit lijkt een belangrijk verschil te zijn met islamitische jongens, die meestal niet bij elkaar thuis mogen komen. In veel islamitische gezinnen lijkt het verschil tussen ‘binnen en buiten’ en tussen ‘bekend en onbekend’ groter te zijn en wordt wat zich binnenshuis afspeelt op een bepaalde

manier afgeschermd. Sommige deelnemers gaven aan dat dit uit angst voor geroddel was en anderen zagen hierin de oorzaak van problemen met islamitische hangjongeren. Een ander verschil dat naar voren kwam was dat autochtoon Nederlandse jongeren vrijer zouden zijn en meer mogen van hun ouders dan islamitische jongeren. Een autochtoon Nederlands meisje gaf aan haar islamitische klasgenoot minder goed te kennen omdat zij niet mee mocht doen met zwemles en niet naar feestjes en buitenlandse schoolreisjes mocht.

Als suggesties voor mogelijke oplossingen voor of interventies tegen polarisatie noemden veel deelnemers een strenger optreden op school, met meer controle. Maar ook leuke activiteiten op school met gemengde deelnemers werden vaak genoemd, zoals een schoolkamp om elkaar beter te leren kennen, een sportestafette en samen koken. Een Turkse vrouw opperde een uitwisselingsprogramma waarbij klasgenoten bij elkaar zouden overnachten, zodat ze zouden zien hoe het er bij elkaar thuis aan toegaat. In reactie op de resultaten van het Polarisatieonderzoek zei een Marokkaanse vrouw: “Dat komt door de puberteit, ze denken niet na op die leeftijd”. Ten slotte waren veel ouders en jongeren erg enthousiast over buurthuizen en de contacten die daar gelegd werden: “Kinderen gedragen zich daar goed en gaan goed met elkaar om”.

Conclusies

De belangrijkste conclusies uit dit onderzoek worden hier kort samengevat. Gevoelens van dreiging, negatieve stereotypering en tussengroepsangst (ongemak dat optreedt bij interactie met leden van een andere groep) leiden tot meer polarisatie bij zowel autochtoon Nederlandse als islamitische jongeren. Deze factoren worden door meer contact met de andere groep en meer steun voor multiculturalisme verminderd en door negatieve ervaringen met de andere groep verergerd. In beide groepen bleek tussengroepsangst de belangrijkste directe voorspeller voor polarisatie te zijn en negatieve ervaringen met de andere groep de belangrijkste indirecte voorspeller.

Uit het onderzoek is verder gebleken dat polarisatie meer voorkomt onder autochtoon Nederlandse jongeren dan onder islamitische jongeren. Ook blijkt polarisatie vooral een jongensprobleem te zijn. De leeftijd van de jongeren bleek niet duidelijk samen te hangen met polarisatie. Sociaal-economische status en schoolniveau (VMBO/HAVO/VWO) bleken niet van invloed op polarisatie bij jongeren.

Contact met leden van de andere groep leidt tot vermindering van polarisatie (via vorming van vriendschappen of via vermindering van gevoelens van dreiging, negatieve stereotypering en tussengroepsangst). Maar de aanwezigheid van leden van de andere groep leidt niet per se tot daadwerkelijk contact. Etnische diversiteit van de buurt waarin adolescenten wonen zorgt niet voor meer contact tussen de groepen en ook niet voor minder polarisatie. Etnische diversiteit op school leidt bij autochtoon Nederlandse jongeren tot iets meer contact met moslims, maar dit verband is niet sterk. Bij islamitische jongeren bleek een meer gemengde school wel voor meer kwantiteit van contact met autochtoon Nederlandse jongeren te zorgen, maar

vervolgens niet tot meer vriendschap te leiden. Bovendien leken islamitische jongeren als ze wel autochtoon Nederlandse vrienden hadden, dit positieve contact niet naar de groep als geheel te generaliseren.

Polarisatie is dus niet te voorspellen vanuit de etnische diversiteit van de omgeving, omdat het feit dat buurten en scholen gemengd zijn niet garandeert dat positief contact tot stand komt. De jigsaw methode in het onderwijs lijkt een goede manier om positieve contacten tussen leden van verschillende groepen in de klas te bewerkstelligen. Voor de beschreven interventie konden wij geen positieve effecten vinden. Wel bleek het onderdeel waarbij jongeren uit verschillende groepen samen moesten koken goed te werken. Verder onderzoek naar interventies die meer ingericht zijn volgens de richtlijnen van Allport (1954) zouden goede resultaten kunnen halen.

Uit de interviews kwam een positiever beeld naar voren dan uit de vragenlijsten. Zowel ouders als jongeren gaven aan geen negatieve meningen over de outgroup te hebben. Dit kan met sociaal wenselijkheid te maken hebben. Uit de interviews bleek dat er onder zowel ouders als jongeren meer betekenisvol contact was met leden van de eigen groep. Islamitische ouders bleken de hoeveelheid autochtoon Nederlandse vrienden van hun kinderen te hoog in te schatten. Zij zagen dit wel als iets nastrevenswaardigs en stimuleerden dat bij hun kinderen. Autochtoon Nederlandse ouders leken hun kinderen niet te stimuleren tot meer contact met de andere groep, maar dit ook niet per se af te raden. Er zijn geen aanwijzingen gevonden voor beïnvloeding van kinderen door hun ouders op het gebied van attitude over of contact met de andere groep.

Referenties

- Allport, G. (1954). *The nature of prejudice*. Garden City, NJ: Doubleday Anchor Books.
- Aronson, E., & Patnoe, S. (1997). *The jigsaw classroom. Building cooperation in the classroom* (2nd ed.). New York: Longman.
- Berry, J. W., & Kalin, R. (1995). Multicultural and ethnic attitudes in Canada: An overview of the 1991 national survey. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 27, 301–320.
- Coenders, M., (2001). Nationalistic attitudes and ethnic exclusionism in a comparative perspective: An empirical study of attitudes towards the country and ethnic immigrants in 22 countries. PhD dissertation. Department of Sociology (ICS), University of Nijmegen.
- Corenblum, B., & Stephan, W. G. (2001). White fears and Native apprehensions: An integrated threat theory approach to intergroup attitudes. *Canadian Journal of Behavioral Science*, 33(4), 251-268.
- Donselaar, J. G. van & Rodrigues, P. R. (2008). *Monitor Racisme & Extremisme. Achtste Rapportage*. Amsterdam: Anne Frank Stichting / Amsterdam University Press.
- Demant, F., Wagenaar, W., & Van Donselaar, J. G. (2009). *Monitor Racisme & Extremisme: Deradicaliseren in de Praktijk [Monitor for Racism & Right Wing Extremism: Deradicalization in Practice]*. Amsterdam: Anne Frank Stichting / Amsterdam University Press.

- Gonzalez, K. V., Verkuyten, M., Weesie, J., & Poppe, E. (2008). Prejudice towards Muslims in the Netherlands: Testing integrated threat theory. *British Journal of Social Psychology*, 47, 667 – 685.
- Jetten, J., Branscombe, N. R., Schmitt, M.T., & Spears, R. (2001). Rebels with a cause: Group identification as a response to perceived discrimination from the mainstream. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 1204-1213.
- Kirby, D.M., & Gardner, R.C. (1973). Ethnic stereotypes: Determinants in children and their parents. *Canadian Journal of Psychology*, 27, 127-143.
- Luhtanen, R., & Crocker, J. (1992). A collective self-esteem scale: Self-evaluation of one's own identity. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 302-318.
- Moors, H., Balogh, L., Van Donselaar, J. G. & De Graaff, B. (2009). *Polarisatie en radicalisering in Nederland. Een verkenning van de stand van zaken in 2009*. Tilburg: Universiteit van Tilburg, IVA.
- Paluck, E. L., & Green, E. L. (2009). Prejudice reduction: What works? A review and assessment of research and practice. *Annual Review of Psychology*, 60, 339–367.
- Pettigrew, T. F. (1998). Intergroup contact theory. *Annual Review of Psychology*, 49, 65–85.
- Pettigrew, T., & Tropp, L. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90, 751-783.
- Rutland, A. (1999). The Development of National Prejudice, In-group Favouritism and Self-stereotypes in British Children. *The British Journal of Social Psychology*, 38 (1), 55-70.
- Shadid, W. (2005). Berichtgeving over moslims en de islam in de westerse media: Beeldvorming, oorzaken en alternatieve strategieën. [Muslims and Islam in Western media] *Tijdschrift Voor Communicatiewetenschap*, 33, 330–346.

- Stephan, W. G., Boniecki, K. A., Ybarra, O., Bettencourt, A., Ervin, K. S., Jackson, L. A., et al. (2002). The role of threats in the racial attitudes of Blacks and Whites. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 1242–1254.
- Stephan, W. G., Diaz-Loving, R., & Duran, A. (2000). Integrated threat theory and intercultural attitudes: Mexico and the United States. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31, 240–259.
- Stephan W. G., & Stephan C. W. (1996). *An integrated threat theory of prejudice*. Presented at Int. Psychol. Congr., 26th, Montreal.
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. In S. Oskamp (Ed.), *Reducing prejudice and discrimination* (pp. 23–45). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (2001). *Improving intergroup relations*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Stephan, W. G., & Stephan, C. W. (1985). Intergroup anxiety. *Journal of Social Issues*, 41, 157-175.
- Stephan, W. G., Ybarra, O., & Bachman, G. (1999). Prejudice toward immigrants: An integrated threat theory. *Journal of Applied Social Psychology*, 29, 2221–2237.
- Stephan, W. G., Ybarra, O., Martinez Martinez, C., Schwarzwald, J., & Tur-Kaspa, M. (1998). Prejudice toward immigrants to Spain and Israel: Integrated threat theory analysis. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 29, 559–576.
- Vedder, P. H. & Geel, M., van (2012) Immigrant children and discrimination. In Coll, C. G. (Ed.), *The Impact of Immigration on Children's Development (Contributions to Human Development)*, 24 (pp. 99-121). Basel: Karger.

- Verkuyten, M., & Thijs, J. (2002). Racist victimization among children in the Netherlands: The effect of ethnic group and school. *Ethnic and Racial Studies*, 25, 310-331.
- Wenink, E. G., Van Geel, M. & Vedder, P. H. *Explaining prejudice between native Dutch and Muslim youth in The Netherlands*. Ingediend voor publicatie.
- Wenink, E. G., Van Geel, M. & Vedder, P. H. *Prejudice reduction by intergroup contact in classroom and neighbourhood: Opportunity, quantity and quality*. Ingediend voor publicatie.
- White, F.A., Wootton, B., Man, J., Diaz, H., Rasiah, J., Swift, E. et al. (2009). Adolescent racial prejudice development: The role of friendship. *International Journal of Intercultural Relations*, 33 (6), 524-534.